

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΗΝ Γ΄ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

THE TRANSITION TO THE THIRD HELLENIC REPUBLIC

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος – Ιωάννης Χάλκος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αχιλλέας Καραμανλής

ΙΔΡΥΜΑ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος Αχιλλέα Καραμανλή	13
Εισαγωγή Κωνσταντίνου Αρβανιτόπουλου, Ιωάννη Χάλκου	15

1. Η μετάβαση στη Δημοκρατία και η εδραίωσή της

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΛΚΟΣ

Οι εσωτερικές και εξωτερικές διαστάσεις του μεταπολιτευτικού εγχειρήματος του Κωνσταντίνου Καραμανλή	21
---	----

ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Οι στρατηγικές του Κωνσταντίνου Καραμανλή για την εδραίωση της δημοκρατίας	42
---	----

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ

Η μετάβαση στη δημοκρατία: μια «επανεπίσκεψη» των προτεραιοτήτων του Κωνσταντίνου Καραμανλή	52
--	----

ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΙΖΑΣ

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η μετάβαση στη δημοκρατία στο πλαίσιο της Νότιας Ευρώπης	68
---	----

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΛΑΨΗΣ

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ηγετική ομάδα της μεταπολίτευσης . .	82
--	----

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ

Μετάβαση, Ένταξη, Εναλλαγή. Ο ιστορικός ρόλος του Κωνσταντίνου Καραμανλή για την εδραίωση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα	92
--	----

2. Greece's accession to the EEC and membership in the European Union

Η Ελλάδα στην Ευρώπη: Ένταξη και πορεία στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι

LOUKAS TSOUKALIS

Greece in Europe: Learning to Swim 113

KEVIN FEATHERSTONE

From Odysseus to Sisyphus? Greece's adaptation to the
European Union – lessons and prospects 121

DIMITRIOS V. SKIADAS

The added value of Greece's EU membership in adhering to the principle
of the Rule of Law 135

STELLA LADI

Navigating Crisis: Greece's Trajectory in the EU. 150

ANGELOS ANGELOU

The persistent power of ideas: Lessons on democratic resilience
from the Greek accession to the European Community 159

3. The Greek transition to democracy in comparative perspective -

Η ελληνική μετάβαση στη δημοκρατία σε συγκριτική προοπτική

EGILS LEVITS

Democratization and the Transformation in Latvia and Greece -
From Revolution to Consolidation 173

LOUIS W. GOODMAN

The Greek Democratic Transition in Comparative Perspective:
Latin America 179

PHILIPPE C. SCHMITTER

Reflections from Portugal with regard to the Greek transition
to democracy 186

ANTONIO VARSORI

Some notes on Greece's democratization in an international
historical perspective 191

OTHON ANASTASAKIS

EU Political Conditionality and Transitions to Democracy in Europe:
A Comparative Perspective 201

4. Ελληνική εξωτερική πολιτική: προκλήσεις και προοπτικές

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ

Διδάγματα από τα 50 χρόνια εξωτερικής πολιτικής, 1974-2024 217

ΚΩΣΤΑΣ ΥΦΑΝΤΗΣ

Κωνσταντίνος Καραμανλής και εθνική χειραφέτηση στην «πρώιμη»
μεταπολίτευση 226

ΠΕΤΡΟΣ ΛΙΑΚΟΥΡΑΣ

Η ελληνοτουρκική διένεξη για το Αιγαίο: Οι αρχικές θέσεις
της Ελλάδας στη μεταπολίτευση 235

SPYRIDON N. LITSAS

The Smallness Syndrome and Systemic Negligence in Shaping
the Greek Foreign Policy during the Third Hellenic Republic 258

ΣΟΦΙΑ ΓΑΛΑΝΗ

Διεθνές Δίκαιο Θάλασσας και Ελληνοτουρκικές Σχέσεις:
Από τη Μεταπολίτευση στο Σήμερα 275

5. Το θεσμικό πλαίσιο της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και το θεσμικό πλαίσιο της
Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 293

ΤΖΟΥΛΙΑ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ

Τολμηρό αλλά αναγκαίο βήμα εκσυγχρονισμού:
Η αναθεώρηση του Συντάγματος στο πλαίσιο μιας Βουλής 307

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΦΟΡΤΣΑΚΗΣ

Από την Πέμπτη Γαλλική στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία 336

ΝΕΔΑ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Το θεσμικό πλαίσιο της Μεταπολίτευσης υπό το πρίσμα
της συνταγματικής θεωρίας 353

ΣΠΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

Οι θεσμικές όψεις της μετάβασης στη Δημοκρατία
και το αποτύπωμά τους πενήντα χρόνια μετά 361

6. Πολιτική και ιδεολογία

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

Η ενδημική καχεξία του φιλελευθερισμού στην Ελλάδα. 379

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΚΡΥΔΗΜΗΤΡΗΣ

Κοινωνικός και δημοκρατικός φιλελευθερισμός στη σύγχρονη εποχή . . . 383

ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΚΟΠΠΑ

Πολιτικό σύστημα, ιδεολογία και εξωτερική πολιτική.

Πενήντα χρόνια Μεταπολίτευση 393

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ

Η σκοτεινή όψη της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας 405

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Α. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τρεις ιδεολογίες: κοινοβουλευτισμός, εκσυγχρονισμός και ευρωπαϊσμός

στη μεταπολιτευτική Ελλάδα 414

ΚΩΣΤΗΣ ΚΟΡΝΕΤΗΣ

Κρίσεις, Κόμματα και Κόμματα σε Κρίση στη Μεταπολίτευση 435

7. Η ελληνική οικονομία: μια αποτίμηση

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΟΓΟΣΚΟΦΗΣ

Οικονομία και Μεταπολίτευση: 50 Χρόνια Μετά. 451

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ

Η Ελληνική Οικονομία 1974-2024: Πρόοδος, Αντιφάσεις Πολιτικής, Κρίση. . 465

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

Οικονομική πολιτική, ισοζύγιο πληρωμών και παραγωγική δομή

της Ελλάδας, 1974-2024. 476

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Η απαρχή της οικονομικής αποτυχίας: κοινωνικά συμφέροντα και

προσοδοθηρία στην πολιτική οικονομία της Μεταπολίτευσης 494

ΕΛΕΝΗ ΛΟΥΡΗ

Ελληνικός Τραπεζικός Κλάδος: Προκλήσεις και Ευκαιρίες. 518

8. Democracy Today - Η Δημοκρατία στην εποχή μας

MARIO MONTI

Demagony – How the Politics of Illusions Threatens Democracy 531

ERICA BENNER

Can we make a better case for democracy than ‘Democracy vs authoritarianism’? 539

RICHARD NED LEBOW

Assessing regime fragility: your guess is as good as mine 545

NICHOLAS ONUF

Liberal Democratic Republicanism as a Public Philosophy. 556

ΗΛΙΑΣ ΝΤΙΝΑΣ

Τα Συντηρητικά Κόμματα και ο Τοίχος Προστασίας της Δημοκρατίας . . 571

KOSTAS A. LAVDAS

Democracy before Democratization: The Democratic Ideal beyond Regime Advocacy and Empiricisation. 582

VASSILIOS PAIPAIS

Liberal Democracy in Crisis: rewriting liberalism at a time of democratic backsliding 601

Οι συντελεστές του τόμου. 615

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο τόμος αυτός είναι αποτέλεσμα του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου που διοργανώθηκε από το Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» τον Νοέμβριο του 2024 για την επέτειο των πενήντα χρόνων από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Αποκατάσταση η οποία έγινε αναίμακτα με τρόπο υποδειγματικό, μέσα σε λίγους μήνες, από τη δραματική νύχτα της 24ης Ιουλίου 1974, όταν ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανέλαβε μόνος την ευθύνη της χώρας που όδευε προς τον πόλεμο και την καταστροφή. Δεν θα ξεχάσω ποτέ τις ώρες πριν από την επιστροφή του προέδρου στην πατρίδα. Με την είδηση για την επάνοδό του οι Ελληνίδες και οι Έλληνες ανέκτησαν την ελπίδα τους, βγήκαν στους δρόμους και πανηγύρισαν με αναμμένα κεριά και με το σύνθημα «Έρχεται».

Η πραγματικότητα βέβαια ήταν ότι στη χώρα επικρατούσε χάος: κενό εξουσίας, κίνδυνος πολέμου με την Τουρκία, διαλυμένες ένοπλες δυνάμεις, κατάρρευση της οικονομίας και συνεχείς απειλές από το καθεστώς της χούντας, που ακόμη αντιστεκόταν. Ο Καραμανλής κινήθηκε με αποφασιστικό τρόπο και ουσιαστικά εξασφάλισε την επάνοδο της χώρας στην ομαλότητα. Σχημάτισε κυβέρνηση εθνικής ενότητας, λίγες ώρες μετά την επιστροφή του, έθεσε τις ένοπλες δυνάμεις υπό τον απόλυτο έλεγχο της πολιτικής ηγεσίας, αποκατέστησε τις πολιτικές ελευθερίες, απελευθέρωσε τους πολιτικούς κρατούμενους, νομιμοποίησε το Κομμουνιστικό Κόμμα, κάνοντας πράξη την εθνική συμφιλίωση. Ίδρυσε τη Νέα Δημοκρατία, πυλώνων της πολιτικής ομαλότητας και του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας. Προκήρυξε εθνικές εκλογές, οι οποίες έγιναν στις 17 Νοεμβρίου του 1974 και επιστέγασαν την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Έλυσε οριστικά το πολιτειακό ζήτημα με το αδιάβλητο δημοψήφισμα του Δεκεμβρίου του 1974. Το Σύνταγμα του 1975 όρισε ως πολίτευμα της χώρας την προεδρευόμενη δημοκρατία. Έτσι

ολοκληρώθηκε η θεμελίωση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, της σταθερότερης, της μακροβιότερης δημοκρατίας στη σύγχρονη ιστορία του ελληνικού κράτους. Με κορυφαίο ορόσημο την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1979. Η ένταξη ήταν στόχος ζωής για τον Καραμανλή, καθώς έβλεπε ότι έτσι θα κατοχυρωνόταν η ασφάλεια της χώρας, η δημοκρατική ομαλότητα και η οικονομική πρόοδος. Και βεβαίως δικαιώθηκε απόλυτα. Διότι, τις σοβαρές δυσκολίες που βιώσαμε μετά το 1974 κατορθώσαμε και τις ξεπεράσαμε χάριν της σταθερής δημοκρατίας και του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας.

Αυτή είναι άλλωστε η παρακαταθήκη του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Αυτήν την παρακαταθήκη το Ίδρυμά μας έχει το χρέος να την υπηρετεί πιστά και αυτό προσπαθούμε να πράξουμε με την ανά χείρας έκδοση. Γιατί η Δημοκρατία δεν είναι δεδομένη, είναι πολύτιμο αγαθό, και για τη διατήρησή της χρειάζεται συνεχής επαγρύπνηση. Ειδικά σήμερα που οι προσπάθειες απαξίωσης της Δημοκρατίας τόσο στην Ευρώπη όσο και παγκοσμίως έχουν ενταθεί.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους διακεκριμένους επιστήμονες από το εξωτερικό και την Ελλάδα, αλλά και τον Μάριο Μόντι, πρώην πρωθυπουργό της Ιταλικής Δημοκρατίας και επί χρόνια Ευρωπαϊκό Επίτροπο, που με τη συμμετοχή τους στο συνέδριο και με τα κείμενά τους εμπλουτίζουν ουσιαστικά τον δημόσιο διάλογο για τη Δημοκρατία.

Αχιλλέας Καραμανλής
Πρόεδρος Ιδρύματος «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»
πρώην υπουργός

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συμπλήρωση των 50 χρόνων από τη μετάβαση στη δημοκρατία αποτελεί ένα σημείο καμπής για την ιστορία του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Το 1974 σηματοδοτεί το τέλος μιας μακράς περιόδου, κατάστικτης από στρατιωτικά κινήματα, πολεμικές συγκρούσεις, ανάμειξη εξωθεσμικών παραγόντων στην άσκηση της εξουσίας και εμφύλιες διαμάχες, που άφησαν ανεξίτηλο το σημάδι τους στα πρώτα 150 χρόνια του ελληνικού κράτους. Η εγκαθίδρυση του πιο ανοιχτού, συμπεριληπτικού και δημοκρατικού καθεστώτος στη σύγχρονη ελληνική ιστορία σηματοδοτεί την απαρχή ενός ενάρετου ιστορικού κύκλου σταθερότητας, δημοκρατίας και ευρωπαϊκής προοπτικής. Και αυτό είναι αναμφίβολα το μεγάλο επίτευγμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Η εθνική τραγωδία στην Κύπρο και το κενό εξουσίας που είχε προκύψει στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της χούντας έκαναν το εγχείρημα μιας ομαλής μετάβασης από τη δικτατορία στη δημοκρατία να φαίνεται τιτάνιο. Παρ' όλα αυτά, ο Καραμανλής όχι μόνο κατάφερε να το φέρει εις πέρας –εκπλήσσοντας και τους πιο αισιόδοξους παρατηρητές–, αλλά έδωσε οριστικές απαντήσεις στα μεγάλα ερωτήματα που αντιμετώπισε η Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα.

Εάν για την πρώτη εκατονταετία του νεότερου ελληνικού κράτους, το βασικό διακύβευμα ήταν η εθνική ολοκλήρωση, για τη δεύτερη, το διακύβευμα οριζόταν από τρία βασικά ζητούμενα: α) την οικονομική ανάπτυξη και την έξοδο από την οικονομική ανέχεια, β) τη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας και την ενσωμάτωση στη Δύση, και γ) την εδραίωση της δημοκρατίας. Το πρώτο επιτεύχθηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης οκταετίας Καραμανλή (1955-1963). Όσον αφορά τα άλλα δύο, η περίοδος 1974-1980 αποδείχθηκε καταλυτική. Με την ομαλή μετάβαση στη δημοκρατία και την εγκαθίδρυση νέου θεσμικού πλαισίου, τέθηκαν τα θεμέλια της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. Από την άλλη, διαμορφώθηκαν οι βάσεις της σύγχρονης ελλη-

νικής εξωτερικής πολιτικής ως αποτέλεσμα των νέων απειλών που αντιμετώπιζε η χώρα στο διεθνές πλαίσιο και διασφαλίστηκε η ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Πραγματοποιήθηκε έτσι ένα όραμα, στο οποίο η νεοελληνική διανόηση προσέβλεπε για πάνω από έναν αιώνα: η σύγκλιση της Ελλάδας με τα ανεπτυγμένα κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Αναφορικά με τη λειτουργία των θεσμών και τη διεθνή θέση της χώρας, ο Καραμανλής έθεσε τα θεμέλια της συναίνεσης πάνω στην οποία λειτουργεί μέχρι και σήμερα η Γ' Ελληνική Δημοκρατία. Μπορεί σε διάφορες περιπτώσεις κατά την τελευταία πεντηκονταετία, η συναίνεση αυτή να απειλήθηκε σοβαρά, άντεξε όμως μια σειρά εσωτερικών και εξωτερικών κρίσεων, αποδεικνύοντας την ανθεκτικότητα των θεσμικών και πολιτικών επιλογών του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Τα 50 χρόνια από το μεγάλο επίτευγμα της ελληνικής δημοκρατικής μετάβασης επιβάλλουν μια απόπειρα ουσιαστικής αποτίμησης. Αλλά, ταυτόχρονα, μας επιτρέπουν να κοιτάξουμε κατάματα τις προκλήσεις του 21ου αιώνα. Ήδη σήμερα, βεβαιότητες δεκαετιών στο εσωτερικό και κυρίως στο διεθνές επίπεδο αποτελούν παρελθόν. Συνεπώς, η λογική του παρόντος συλλογικού τόμου είναι διττή: αφενός να εξετάσει τα κρίσιμα γεγονότα της μετάβασης στη δημοκρατία από μια νέα (δι)επιστημονική ματιά αλλά και αφετέρου να συμβάλει ουσιαστικά στην ευρύτερη συζήτηση για την Γ' Ελληνική Δημοκρατία που ήδη έχει ξεκινήσει δυναμικά στον δημόσιο και επιστημονικό διάλογο.

Τα κείμενα του ανά χείρας τόμου βασίζονται στις εισηγήσεις πάνω από σαράντα έγκριτων επιστημόνων από την Ελλάδα και το εξωτερικό που παρουσιάστηκαν στο διεθνές συνέδριο που διοργάνωσε το Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» με θέμα «50 Χρόνια από τη Μετάβαση στη Δημοκρατία: Η Δημοκρατία στην Εποχή μας». Ωστόσο, οι εισηγήσεις παρουσιάζονται εδώ σε μορφή επιστημονικών κειμένων, τα οποία φιλοδοξούν να δώσουν νέες προσεγγίσεις και ερμηνείες για την πεντηκονταετία της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, συμβάλλοντας έτσι και στη διεθνή επιστημονική συζήτηση σχετικά με τα ζητήματα που πραγματεύονται. Η προσέγγιση που ακολουθείται είναι συνολική. Δίνεται αρχικά έμφαση στη μετάβαση στη Δημοκρατία και στις διάφορες πτυχές του γιγάντιου αυτού εγχειρήματος. Στη συνέχεια, η ελληνική περίπτωση εξετάζεται σε συγκριτική προοπτική σε σχέση με τις άλλες δημοκρατικές μεταβάσεις του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα. Αναλύεται επίσης η ένταξη και η πορεία της χώρας στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι αλλά και η εξέλιξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέναντι στις μεγάλες προκλήσεις που έχει αντιμετωπίσει από το 1974. Το θεσμικό

πλαίσιο της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας και η πολιτική και ιδεολογική συγκρότηση του σύγχρονου ελληνικού κράτους εξετάζονται επίσης μέσα από μια κριτική σκοπιά που λαμβάνει υπ' όψιν της το διεθνές πλαίσιο αλλά και τα ειδικά χαρακτηριστικά της ελληνικής εμπειρίας. Επιπλέον, επιχειρείται μια συνολική αποτίμηση της εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας, εξετάζοντας και την πρόσφατη οικονομική κρίση και τις επιπτώσεις της. Τέλος, αναλύεται σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο η θεσμική κρίση της εποχής μας, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η δημοκρατία και οι προοπτικές της σε έναν ολοένα και πιο επικίνδυνο και άναρχο κόσμο.

Οι παραπάνω θεματικές βρίσκονται σε διάλογο μεταξύ τους. Είναι αδύνατο, για παράδειγμα, να κατανοήσουμε τη μετάβαση στη δημοκρατία χωρίς την προοπτική της ένταξης στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, όπως και την πρόσφατη κρίση χωρίς την ανάλυση της πολιτικής και ιδεολογικής συγκρότησης του κράτους. Ο διάλογος αυτός αναδιατέμνει τα κείμενα που ακολουθούν και μετουσιώνεται σε μια διαρκή συνομιλία μεταξύ της ιστορικής εμπειρίας, των προκλήσεων του παρόντος και των προοπτικών του μέλλοντος.

Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος
Γενικός Διευθυντής, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»
Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, πρώην υπουργός

Ιωάννης Χάλκος
Υπεύθυνος Ιστορικού Αρχείου, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»
Διδάκτωρ, European University Institute